

Het midden- en kleinbedrijf in 1985: een verkenning

DRS. H.H.M. PEETERS – DRS. J.G. VIANEN*

De produktie van het midden- en kleinbedrijf is voor 85% bestemd voor de binnenlandse markt. Daarom werkt het internationale conjunctuurherstel slechts met een zekere vertraging in dit deel van het bedrijfsleven door. Zo hadden in het afgelopen jaar bij voorbeeld de detailhandel en de horeca nog steeds te lijden van de matige ontwikkeling van de consumptieve bestedingen. In dit artikel worden de vooruitzichten voor het midden- en kleinbedrijf in 1985 verkend. Verwacht wordt dat het herstel dat zich in 1984 in de meeste sectoren is gaan aftekenen, in 1985 zal doorzetten. De werkgelegenheid zal voor het eerst sinds jaren niet verder afnemen. Ook nemen de winsten in het midden- en kleinbedrijf toe, zij het dat de winstgevendheid nog achterblijft bij die van het grootbedrijf. Voor de detailhandel zal 1985 een moeilijk jaar blijven, niet alleen omdat de binnenlandse bestedingen maar weinig groeien, maar ook vanwege de heftige concurrentie met het grootbedrijf om behoud van het marktaandeel.

Inleiding

Het economisch herstel dat zich aan het eind van 1983 begon af te tekenen, werd in de loop van 1984 duidelijker en raakte in een stroomversnelling. De stuwende kracht daarvan was de internationale economische opleving en de daarmee gepaard gaande toename van de wereldhandel. Die factoren hebben in Nederland geleid tot een forse exportgroei, die mede mogelijk werd gemaakt door een relatieve kostenverlaging waardoor de internationale concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven werd verstevigd.

Voor 1985 ziet het er naar uit dat de groei van de wereldhandel enigszins zal afnemen. Hierdoor kan de Nederlandse exportgroei wat afvlakken. De investeringen laten in het kielzog van de exportontwikkeling in 1984 een groei zien, die in 1985 zal doorzetten. Dit duidt op een zeker herstel van de Nederlandse economie.

Naast deze positieve exportgeleide ontwikkelingen daalden in 1984 opnieuw de consumptieve bestedingen van zowel de particuliere huishoudingen als van de overheid. In 1985 kunnen de bestedingen enigszins verbeteren onder invloed van een lichte toename van de koopkracht.

De vraag die in dit artikel centraal staat is hoe het midden- en kleinbedrijf (MKB) 1) zich in het komende jaar in dit economische krachtenveld zal ontwikkelen. De verwachtingen voor het MKB die hier worden uitgesproken, zijn gebaseerd op macro-economische prognoses neergelegd in de *Macro Economische Verkenning 1985* van het Centraal Planbureau 2). Daarbij is tevens rekening gehouden met de beleidsvoornemens aangaande de lastenverlichting voor het midden- en kleinbedrijf.

Afzetverwachtingen

Het herstel dat zich in 1984 heeft afgetekend voor het midden- en kleinbedrijf zal naar verwachting in 1985 doorzetten. Bedraagt de afzetstijging in 1984 1,5%, in 1985 zal deze toenemen tot 2% (zie tabel 1). De discrepantie met de afzetstijging voor de totale bedrijvensector zal geringer worden en in 1985 nog slechts 0,5% bedragen. De oorzaken van deze ontwikkeling dienen niet

alleen te worden gezocht in de wijziging van het exportpakket, de oplopende investeringen en de toenemende consumptieve bestedingen, doch in het bijzonder in de toelieferingen aan de grotere bedrijven die al eerder en sterker van het economisch herstel profiteren. Ten opzichte van 1983 zal in 1985 de totale afzet van het MKB nominaal toegenomen zijn met f. 15,2 mrd.; hiervan betreft 40% leveranties aan andere bedrijven, 31% export, 17% investeringen en 12% consumptie. Laten we nu eens bekijken hoe de verschillende bestedingscategorieën zich in 1985 zullen ontwikkelen.

Reeds in 1984 heeft het MKB kunnen profiteren van de wijzigingen in de samenstelling van het exportpakket. Tot dan toe bestond de exportgroei merendeels uit basisprodukten en halfabrikaten, doch daarna trad een verbreding op naar de export van eindprodukten, waarvoor het MKB beter toegerust is. Verwacht wordt dat er een vertraging in de groei van de voor Nederland relevante wereldhandel zal optreden. Niettegenstaande deze vertraging neemt de export dank zij de goede concurrentiepositie op de buitenlandse markten nog in belangrijk sterkere mate toe dan het volumetotaal van de nationale bestedingen. Verwacht wordt dat deze ontwikkelingen ook zullen leiden tot een vertraging in de groei van de export door het MKB, op 4,5% wordt geraamd.

Een belangrijke afzetcategorie van het midden- en kleinbedrijf vormen de intermediaire leveringen met een aandeel van 40% in de afzet. Doordat – weliswaar in geringe mate – de produktiegroei in de bedrijvensector afneemt, zwakt ook de groei van de toelieferingen door het midden- en kleinbedrijf in 1985 enigszins af; geraamd wordt dat de intermediaire leveringen met bijna 2% toenemen.

* Beide auteurs zijn verbonden aan het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf; zij danken drs. A. de Koning, dhr. H. Kuiken en drs. W. Verhoeven voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

1) Tot het midden- en kleinbedrijf worden de particuliere bedrijven gerekend met minder dan 100 werkzame personen, met uitzondering van landbouw- en visserijbedrijven.

2) Zie voor een gedetailleerde beschrijving: EIM, *Economische Verkenning Midden- en Kleinbedrijf 1985*, Den Haag, september 1984.

De ontwikkeling van de reële inkomens en in het bijzonder de toename van overige inkomens gevormd in de bedrijvensector, leidt in 1985 tot een toename van de particuliere consumptie met 0,5 à 1%, bij een stijgende spaarquote van gezins- en bedrijfs-huishoudingen. Hierbij is-ervan uitgegaan dat er bij de consumptie van voedings- en genotmiddelen voor het eerst sinds 1981 een licht herstel optreedt (+1,5%), doch dat de uitgaven aan duurzame consumptiegoederen daarentegen in volume verder zullen afnemen (-0,5%), zodat de daling van deze laatste categorie sinds 1978 circa 20% bedraagt; de consumptie van overige goederen en diensten stijgt verder met 1%, hetgeen wordt veroorzaakt door de uitgaven aan vaste lasten die, ondanks de volumebeperkende maatregelen in de gezondheidszorg, verder groeien (+1%), vooral doordat de huren sterk blijven stijgen. Een ander heeft tot gevolg dat de afzet van het MKB aan consumptieve goederen en diensten met 0,5% zal toenemen.

De afzet van investeringsgoederen is voornamelijk van belang voor het midden- en kleinbedrijf in de groothandel, de bouwnijverheid en de industrie. In 1984 nemen de investeringen van bedrijven in vaste activa in belangrijke mate toe; in 1985 zet deze toename zich door en zal 5% kunnen bedragen; ongerekend schepen en vliegtuigen belooft de toename 6,5%, een zelfde percentage als voor 1984 wordt geraamd. De sterke groei van de investeringen in outillage zwakt in 1985 enigszins af, maar voor het eerst sinds jaren zouden de investeringen in bedrijfsgebouwen kunnen toenemen ondanks de negatieve invloeden van de bouwvergunningenstop in de gezondheidszorg en de stroomlijning van de WIR.

De investeringen in woningen verminderen in 1985 met 1,5%, in hoofdzaak omdat deze investeringen in 1984 positief beïnvloed zijn door het relatief grote aantal in aanbouw genomen woningen in 1983. De totale bouwsom van nieuw te bouwen woningen is in 1985 vrijwel gelijk aan die in 1984, terwijl ook het aantal in aanbouw te nemen woningen in 1985 onveranderd blijft met 106.000 eenheden. Weliswaar neemt het aantal woningen in de premiesector met 8.000 af, maar de vrije sector kan met ongeveer hetzelfde aantal worden uitgebreid doordat het aantal met een eenmalige bijdrage te bouwen vrije-sectorwoningen wordt verhoogd tot 19.000 eenheden. Een positieve invloed op het investeringsvolume gaat uit van de opvoering van stadsvernieuingsactiviteiten; de verbetering van woningwetwoningen wordt fors uitgebreid o.a. door de in 1984 geëntameerde terugploegoperatie waarvoor in 1985 f.300 miljoen wordt gereserveerd.

Ook de overheidsinvesteringen nemen in volume af (-1%), hoofdzakelijk omdat de uitgaven ten behoeve van het Ooster-schelproject zullen achterblijven bij het in de afgelopen jaren bereikte hoge niveau.

Dit alles leidt ertoe dat de leveringen van investeringsgoederen door het MKB in 1985 met 2,5% zullen toenemen.

Zoals uit tabel 1 blijkt is de afzetstijging in 1985 het grootst bij

Tabel 1. Afzetvolume-ontwikkeling in het midden- en kleinbedrijf in 1984 en 1985, in procentuele mutaties ten opzichte van het voorafgaande jaar a)

Omschrijving	1984	1985
Industrie	3	3,5
Bouwnijverheid en installatie-bedrijven	1	1
Groothandel	2,5	2,5
Detailhandel	-4,5	-1,5
Horeca	-0,5	0,5
Auto-, tweewieler- en reparatiesector	1	1,5
Vervoer	3	2
Verzekeringswezen, zakelijke en overige dienstverlening	1	1
Midden- en kleinbedrijf	1,5	2
Totale bedrijvensector b)	2,5	2,5

a) Afgerond op 0,5%.

b) Bron: CPB, *Macro Economische Verkenning 1985*.

de midden- en kleinbedrijven in de industrie, waar o.a. geprofi-teerd kan worden van de verschuivingen in het exportpakket en de doorzettende investeringsgroei. Dit beïnvloedt met name de export van de machine- en metaalproduktenindustrie. De afzet van de voedings- en genotmiddelensector neemt onder invloed van de toenemende consumptieve bestedingen ook weer toe; de chemische industrie blijft zich gunstig ontwikkelen, zij het dat hier een groeivertraging optreedt. Onder invloed van het lichte herstel in de bouw kan bij de hout- en bouwmaterialenindustrie een lichte afzetverbetering optreden. Ook bij de grafische industrie wordt een licht herstel verwacht.

In de *bouwnijverheid* wordt onder invloed van voornoemde woningbouwprogramma's voor 1985 een verdere stijging van het volume van de afzet van het middelgrote en kleine bouwbedrijf geraamd. Hier speelt met name de verdergaande verschuiving van het woningbouwprogramma van woningwetwoningen naar ongesubsidieerde woningen (incl. die met een eenmalige bijdrage), die meer door kleinere ondernemingen worden gebouwd, een rol. In de particuliere sfeer gaat een negatieve invloed uit van de doe-het-zelf activiteiten, die in het bijzonder de midden- en kleine bouwbedrijven treft.

Bij de midden- en kleinbedrijven in de groothandel is sprake van een voortgaande groei welke wordt ingegeven door de exportgroei en de toename van de investeringen in vaste activa, zij het dat deze in 1985 iets gematigder zal zijn dan in 1984. Hier staat tegenover dat de afzet van consumptiegoederen niet langer een negatieve ontwikkeling laat zien. De afzet van grondstoffen en halffabrikaten aan de industrie zal zich gunstig ontwikkelen, maar de afzetgroei van bouwmaterialen zal - bij de geringe toename van de bouwproductie - beperkt zijn.

Ondanks de verwachte toename van de consumptieve bestedingen moet er rekening mee worden gehouden dat het afzetvolume van de midden- en kleinbedrijven in de *detailhandel* opnieuw terugloopt, met name door een verlies van marktaandeel aan het grootwinkelbedrijf. Deze daling is hoofdzakelijk geconcentreerd in de detailhandel in duurzame en overige consumptiegoederen (excl. personenauto's) waar de daling van het volume van de omzet 1,5% zal bedragen. In de sector voedings- en genotmiddelen zullen de kleine en middelgrote winkels de verkopen nog slechts met 0,5% zien dalen, hetgeen aanzienlijk geringer zal zijn dan in 1984, waarvoor een daling van 6% wordt geraamd.

In de *horeca* zijn de vooruitzichten van de midden- en kleinbedrijven licht optimistisch; er wordt een geringe groei verwacht van de bestedingen in de horeca buiten de vakanties en van de zakelijke bestedingen. De vakanties zullen niet tot meer activiteit in de horeca leiden omdat er de laatste jaren al sprake is geweest van een forse toename van het op vakantie gaan in eigen land.

In de *auto-, tweewieler- en reparatiebedrijven* zal de afzet in 1985 in volume iets meer kunnen groeien dan in 1984, omdat de verkopen van nieuwe personenauto's sterker toenemen dan de te verwachten omvangrijke vervangingsaankopen als gevolg van de relatief gunstige inkomensontwikkeling. Ook de tweedehands verkopen nemen door het toenemend aantal inruilauto's verder toe. In samenhang met de verbeterde koopkrachtontwikkeling van de consument - waardoor uitgestelde en noodzakelijke reparatie-activiteiten zullen worden uitgevoerd - en de toename van personenauto's dat door bedrijven wordt gekocht - zullen de auto-onderhoud- en reparatiewerkzaamheden weer licht toenemen. De verkoop en de reparatie-omzet van fietsen en bromfietsen zullen in 1985 wederom dalen.

Het midden- en kleinbedrijf in het *vervoer* zal in 1985 - zij het in iets mindere mate dan in 1984 - de positieve gevolgen onder-vinden van de sterke toename van de internationale handel - in het bijzonder het vervoer van en naar West-Duitsland. Daarnaast nemen ook de binnenlandse vervoersactiviteiten toe door de opleving van de Nederlandse economie.

In de sector *overige diensten* zal met name het midden- en kleinbedrijf in de zakelijke dienstverlening kunnen profiteren van de algehele economische opleving. Voor de makelaardij en exploitatie van onroerend goed is het wachten op het herstel van de huizenmarkt waarvoor de verwachtingen nog niet hooggespannen zijn. Voor het verzekeringswezen en de sector cultuur, sport, recreatie zijn nog weinig optimistische verwachtingen gerechtvaardigd.

Productie, werkgelegenheid en arbeidsproductiviteit

De productie stijgt zowel in 1984 als in 1985 meer dan de afzet in die sectoren waar zich een gunstige ontwikkeling aftekent. Dit wordt veroorzaakt door de grotere voorraadvorming in 1984 en een efficiëntere benutting van de capaciteit. Dit laatste houdt in dat de vaste bedrijfslasten niet proportioneel met de afzet stijgen en er ruimte ontstaat voor margevergroting, met name op de buitenlandse markt.

In 1985 zal de werkgelegenheid in het midden- en kleinbedrijf voor het eerst sinds jaren niet verder afnemen en zich op 1.631.000 arbeidsjaren stabiliseren, terwijl bij het grootbedrijf een lichte toename is waar te nemen. In 1984 loopt de werkgelegenheid in het midden- en kleinbedrijf nog met bijna 10.000 arbeidsjaren terug. Weliswaar vindt er in 1985 in de sector detailhandel bij het midden- en kleinbedrijf door de dalende afzet nog een verdergaande afbrokkeling van de werkgelegenheid plaats (-5.500 arbeidsjaren), doch deze wordt gecompenseerd door de ontwikkeling in de andere sectoren. Hierbij springen de sectoren groothandel en vervoer in het oog, waar de werkgelegenheid weer met 1% zal toenemen. Aangezien de afzet- en productiestijging in het midden- en kleinbedrijf minder sterk steunt op de exportgroei dan in het grootbedrijf, is de werkgelegenheidsontwikkeling in het midden- en kleinbedrijf ook minder gunstig dan in de totale bedrijvensector.

Tabel 2. Productie, arbeidsproductiviteits- en werkgelegenheidsontwikkeling in het midden- en kleinbedrijf in 1984 en 1985, in procentuele mutaties ten opzichte van het voorgaande jaar a)

Omschrijving	Productie-ontwikkeling		Arbeidsvolume in arbeidsjaren		Arbeidsproductiviteit	
	1984	1985	1984	1985	1984	1985
Industrie	5,5	4	-1	0	6,5	3,5
Bouwnijverheid en -installatiebedrijven	1	1	0	0	1	0,5
Groothandel	3	3,5	1	1	1,5	2,5
Detailhandel	-5,5	-1,5	-4	-2	-1,5	0,5
Horeca	-1	0	0,5	0	-1,5	0
Auto-, tweewieler- en reparatiebedrijven	1,5	1,5	-0,5	0	2	2
Vervoer	4	3	1	1	3	2
Verzekeringswezen, zakelijke en overige dienstverlening	0,5	1	0,5	0,5	0,5	1
Midden- en kleinbedrijf	2	2	-0,5	0	2,5	2
Totaal bedrijven b)	2	1,5 à 2	0	0 à 0,5	2	1,5

a) Afgerond op 0,5%

b) Bron: CPB, *Macro-Economische Verkenning 1985*.

De arbeidsproductiviteit in het MKB stijgt in 1985 met 2% en is evenals in 1984 groter dan de toename van de arbeidsproductiviteit in de totale bedrijvensector; de arbeidsproductiviteitsstijging in de totale bedrijvensector wordt gedrukt door de arbeidsproductiviteitsdaling in de grootschalige energiesector, alsmede door de kwartaire sector. Verder vindt er zowel bij het midden- en kleinbedrijf als het grootbedrijf een verschuiving plaats in de groei van de industriële activiteiten van kapitaalintensieve intermediaire goederen naar meer arbeidsintensieve bedrijfstakken, waardoor de groei van de arbeidsproductiviteit wordt gedrukt. Met betrekking tot de arbeidsproductiviteitsstijging in het midden- en kleinbedrijf zij opgemerkt dat verondersteld is dat de herbezetting van arbeidsplaatsen vanwege de arbeidstijdverkorting in het MKB geringer is dan de 25% waarvan door het CPB voor de totale bedrijvensector wordt uitgegaan, hetgeen deze productiviteitsstijging positief beïnvloedt 3).

Loonkosten

Bij het midden- en kleinbedrijf maken de loonkosten circa 26% uit van de afzet, 2% meer dan in de totale bedrijvensector.

Bovendien zijn er veel kleine bedrijven zonder personeel, zodat de gemiddelde loonkosten van de overige middelgrote en kleine bedrijven fors hoger zijn. Voor 1985 wordt, evenals in 1984, verwacht dat de loonsom per werknemer zowel in de gehele bedrijvensector als in het MKB nauwelijks zal stijgen gegeven de verwachting dat in de meeste CAO's de prijscompensatie opnieuw grotendeels zal worden ingeleverd voor arbeidsduurverkorting en rendementsherstel en er geen noemenswaardige initiële loonsverhogingen worden gegeven (zie tabel 3). In 1985 zullen de loonkosten per eenheid product in het MKB - gegeven de arbeidsproductiviteitsverhoging van 2% - verder dalen met 1 à 1,5%; in 1984 lag deze daling in dezelfde orde van grootte. Hierdoor verbetert de winstpositie van het gehele MKB en de internationale concurrentiepositie van de exporterende middelgrote en kleine bedrijven.

De minimum(jeugd)lonen zijn in het kabinetsbeleid als instrument gehanteerd om de loonkosten voor de bedrijven te verminderen. De eerste nominale korting dateert vanuit 1981 en de laatste is per 1 juli 1983 doorgevoerd. Door de aard van de staffeling en de uitvoering van de regeling zijn de effecten eerst na enige tijd merkbaar in de loonkosten. Mede hierdoor en ook door de ruimere arbeidsmarkt is in 1984 en 1985 de incidentele loonontwikkeling nog zeer beperkt (1%). In de detailhandel, waarin veel jongeren werken, daalt hierdoor de gemiddelde loonsom in 1984 zelfs enigszins.

De sociale lasten voor werkgevers zullen in 1985 voor het MKB dalen als gevolg van het kabinetsbeleid met betrekking tot lastenverlichting voor bedrijven. Het ongewogen totale premiepercentage voor sociale lasten van werkgevers daalt van 26,30 in 1984 tot 25,05 in 1985. Het werknemersaandeel in de sociale premies daalt in 1985 naar 0,46, terwijl dit in 1980 nog 0,54 bedroeg.

Gegeven de specifieke kostenstructuur in het MKB zal een daling van de werkgeverspremies (excl. WAO-premies) er toe leiden dat het effect op de gemiddelde loonkosten iets groter is dan in het grootbedrijf, immers in het MKB ligt de gemiddelde loonsom lager vanwege o.a. de vele minimumloners, part-time krachten en vrouwelijk en jeugdig personeel. Bij de WAO doet zich het omgekeerde voor vanwege de franchiseregeling. Het MKB wordt zoals gezegd gekenmerkt door een groot aantal bedrijven dat geen personeel in dienst heeft, waardoor de lastenverlichting via de sociale premies voor werkgevers bij die bedrijven geen invloed heeft op de bedrijfskosten.

De loonsomstijging per werknemer blijft in het MKB enigszins groter dan in de gehele bedrijvensector, waartoe ook de trendvolgende bedrijven (m.n. overheidsbedrijven) worden gerekend. Beschouwen we alleen de totale marktsector, dan is er nauwelijks een verschil waar te nemen tussen de ontwikkelingen in het MKB en het grootbedrijf.

Winstgevendheid

Het meten van de winstgevendheid van bedrijven stuit op grote moeilijkheden. Als benadering kan de winst uit onderneming als resultante van de afzet en de kosten of de arbeidsinkomensquote (aiq) worden gehanteerd. Voor het MKB met zijn vele zelfstandige ondernemers is het eveneens van groot belang te kijken naar het beschikbaar inkomen van zelfstandigen. Het beschikbare inkomen staat immers voor het resultaat uit de onderneming nadat de belasting is voldaan en een aantal specifieke fiscale regelingen (b.v. voorraad- en vermogensaftrek, zelfstandigenaftrek, fiscale oudedagsreserve, WIR-premies enz.) zijn verdisconteerd.

Uit tabel 4 blijkt dat, evenals in het grootbedrijf ook de winstgevendheid in het MKB duidelijk toeneemt. In vergelijking met voorgaande jaren, toen de winstontwikkeling negatief was of in de buurt van de 1% lag, is er sprake van een duidelijk her-

3) EIM, *Arbeidstijdverkorting, een aftasting van de mogelijkheden*, Den Haag, 1983.

Tabel 3. Mutatie van de loonsom per werknemer in 1984 en 1985, in procenten per jaar a)

Omschrijving	Totaal bedrijven b)		Midden- en kleinbedrijf	
	1984	1985	1984	1985
Overloop	0,1	0,1	0,1	0,1
Sociale lasten werkgever	-0,2	-0,9	-0,2	-0,9
Prijscompensaties:				
- 1e halfjaar	1,9	1,5	1,9	1,5
- 2e halfjaar	0,4	0,2	0 à 0,5	0,2
Inleveren van arbeidstijdverkorting	-1,5 à -2	-1 à -1,5	-1,5 à -2	-1 à -1,5
Initiële contractloonverbetering	0	0	0	0
Incidenteel	0,5 à 1 c)	1	0,5 à 1	1
Autonoom d)	-0,5	-0,5	-	-
Loonsom per werknemer	0,5	0 à 0,5	1	0,5 à 1

a) Afgerond op 0,5%.

b) Bron: CPB, *Macro Economische Verkenning 1985*.

c) Waaronder begrepen overloopeffect korting jeugdlonen en effect korting minimumloon.

d) Mede in verband met salariskorting trendvolgers.

Tabel 4. Enige indicatoren voor de winstgevendheid in het MKB

Omschrijving	1984	1985
Ontwikkeling winst uit onderneming a)	12	7,5
Ontwikkeling beschikbaar inkomen gemiddelde zelfstandigen a)	8,0	7,0
Arbeidsinkomensquote (aiq)	88,5	86,5

a) Procentuele mutatie ten opzichte van het voorafgaande jaar.

stel van de winstgevendheid, die voornamelijk moet worden toegeschreven aan de sterke matiging van de loonkosten. De winstgevendheid, gemeten als één minus de aiq, ligt in het MKB evenwel nog licht onder die van het grootbedrijf; immers, de aiq van de totale bedrijvensector 4) zal naar verwachting in 1984 op 88 en in 1985 op 85 uitkomen.

Achter deze cijfers gaan sterk uiteenlopende ontwikkelingen schuil. Bijzonder sterk stijgt de winst in de kleine en middelgrote ondernemingen in de industrie in 1984: 65,5% en in 1985: 19,5%. Een gematigde kostenontwikkeling, een relatief hoge arbeidsproductiviteitsstijging en margeverruiming op geëxporteerde producten liggen hieraan ten grondslag. In de groothandel is er eveneens een sterke winsttoeneming. Hoewel er in deze sector enig margeverlies wordt geleden, blijft de afzet zich gunstig ontwikkelen bij een eveneens gematigde kostenontwikkeling. Negatieve ontwikkelingen blijven zich voordoen in de sectoren die zich vrijwel alleen op de binnenlandse markt richten: de detailhandel en de horeca. In de detailhandel gaat een matige loonsomontwikkeling gepaard met een matige arbeidsproductiviteitsstijging bij een margedrukkende concurrentie om het marktaandeel met het grootbedrijf.

Slot

Uit de over de ontwikkelingen van het midden- en kleinbedrijf mag worden geconcludeerd dat het economisch herstel, dat door de exportontwikkeling op gang is gebracht, zich achtereenvolgens via de toelieferingen, de investeringen en de consumptie over de economie lijkt te verspreiden. De groeipercentages hebben evenwel nog geen waarden aangenomen die – zeker in vergelijking met vroegere perioden en met andere Westeuropese landen – tot grote tevredenheid over het economisch herstel aanleiding geven.

Het midden- en kleinbedrijf wordt gekenmerkt door een sterke oriëntatie op de Nederlandse markt (85%); met name de toelieferingen aan andere bedrijven en de afzet van consumptiegoederen zijn van belang. Gebleken is dat juist de toelieferende bedrijven sterk bijdragen aan de vergroting van de productie in het midden- en kleinbedrijf en daarmee aan die van de gehele bedrijvensector. Ook de toename van de particuliere consumptieve

bestedingen, veroorzaakt door de verbeterde inkomensontwikkeling, leidt tot een lichte verbetering van de afzet van het midden- en kleinbedrijf. Binnen het MKB zijn er sectoren die duidelijk profiteren van de economische opleving zoals de industrie, de groothandel en het vervoer, terwijl andere zoals de detailhandel en de horeca nog steeds te lijden hebben van de matige ontwikkeling van de consumptieve bestedingen.

Vanwege de toename van de vaste lasten in het consumptiepakket is de consumptiegroei niet voldoende om de afzet van de kleine en middelgrote winkels en horecabedrijven te vergroten. In de detailhandel draagt ook de moordende concurrentie met het grootbedrijf hieraan bij. Ook de ontwikkeling van de winstgevendheid is door de loonmatiging, lastenverlichting en de algehele efficiëntieverbetering in de bedrijvensector – men denke ook aan het wegvallen van marginale bedrijven – gunstig voor verder herstel, zij het dat deze verbetering vooralsnog moet worden geplaatst tegenover de verliezen of matige winstcijfers uit de achter ons liggende jaren.

Een groot vraagpunt bij het huidige economisch herstel is of dit niet te sterk afhankelijk is van de export. In 1985 zal er vermoedelijk sprake zijn van een lichte afzwakking van de internationale handel, waaruit een angstig gevoel voor de daaropvolgende periode kan ontstaan. Zal het internationale herstel weer terugvallen of is er in 1985 slechts een vertraging in het economisch herstel? Voor ons land zal het van groot belang zijn de internationale concurrentiepositie verder te verbeteren opdat in perioden van afzwakking van de internationale handel via een vergroting van het marktaandeel de Nederlandse exportontwikkeling niet al te grote schokken zal doormaken. Anderzijds zal het zaak zijn om de internationale vraagontwikkeling nauwlettend in het oog te houden. Een volledig vertrouwen op de buitenlandse markt lijkt gegeven het instabiele monetaire systeem, de schuldenproblematiek van een groot aantal derde-wereldlanden en de Amerikaanse economische politiek niet wenselijk.

Als de internationale vraag niet verder doorzet of wegvalt, zal de binnenlandse vraag moeten worden gestimuleerd om een oplossing te bieden aan de werkloosheidsproblematiek. Hoewel vanwege de kostenverhogende effecten niet in eerste instantie aan de consumptieve bestedingen behoefte te worden gedacht, lijkt er toch wel enige ruimte te zijn ontstaan door de divergentie tussen de loonkostenontwikkeling en de arbeidsproductiviteitsstijgingen. Bij stimulering van de bedrijfsinvesteringen en de overheidsinvesteringen – de laatste zullen volgend jaar evenals in de achter ons liggende jaren verder dalen – dient te worden beseft dat een daling van de export met 1% inhoudt dat de investeringen met 3,5 à 4% moeten toenemen om een zelfde bestedingseffect te bewerkstelligen: een tamelijk onwaarschijnlijke ontwikkeling.

Een stimulering van de binnenlandse vraag zal in sterkere mate ten goede komen aan het midden- en kleinbedrijf dan aan het grootbedrijf. Door de geringere arbeidsproductiviteit zal een impuls in de eerstgenoemde sector ook meer arbeidsplaatsen genereren. Bovendien zullen in perspectiefvolle tijden, wanneer de afzetverwachtingen gunstig zijn, de vernieuwende krachten van met name de kleinere ondernemingen een betere voedingsbodemp kennen, wat er zeker toe zal bijdragen dat het productiepotentieel van de Nederlandse economie zal worden versterkt.

H. Peeters
J. Vianen

4) Gecorrigeerd voor aardgas e.d.